

*Kirekesztettség a köbön: mélyszegénységben
élő roma nők társadalmi státusza*

MDV 086

Bevezetés

Dolgozatomban szegregált környezetben, mélyszegénységben élő roma nők társadalmi helyzetét elemzem, mind a közösségen belül betöltött szerepük, mind pedig a többségi társadalomhoz való viszonyuk szempontjából. Alapfelvetésem az volt, hogy a roma női lét többszörösen hátrányos helyzetet jelenthet, mivel egy alapvetően marginalizálódott csoportot tagjaiként jelennek meg a többségi társadalomban és feltételezésem szerint saját közösségükön belül is. Úgy ítélt meg, hogy mindemellett a romákkal foglalkozó kutatásokban és integrációjukat célzó intézkedésekben alapvetően nem, vagy csak elvétve érvényesülnek gender szempontok, amelyek egyébként nézetem szerint szélesíthetnék a romákkal foglalkozó kutatások perspektíváját, eszköztárát, ezáltal a magyarországi roma lakosság integrációjának kérdését is új megvilágításba helyezhetik.

Magyarországon jelenleg a kirekesztettséget nem csupán gazdasági, de térbeli tényezők is meghatározzák, ezért vizsgálataimat két helyszínen, egy borsodi gettófaluban, illetve egy megyeszékhely szegregált, 90 százalékból romák lakta városrészében végeztem. Alapvetően arra voltam kíváncsi, hogy a roma női lét sajátosságaiból milyen többszörös hátrányok adódhatnak, és ezek mennyiben különböznek két, ellátottság és infrastruktúra szempontjából egymástól nagyban különböző helyszínen. Miben más a kirekesztettség észlelése és megélése, illetve milyen variációi vannak az elnyomásnak akkor, hogyha abban etnikai, gender és az osztályhelyzet tényezői is szerepet játszanak. Ezek a szálak álláspontom szerint rejtve maradnak a társadalom szélesebb rétegei előtt (ami a kutatott csoport silány médiareprezentációban is testet ölt), dolgozatomban ezért a roma nők helyzetének gender és etnikai szempontú, átfogó leírására törekszem, az ország két cigánytelepén végzett kutatásaim alapján.

A dolgozat első részében az etnikai különbségekre alapozó, feminista kutatásokat ismertetem, majd pedig azokat a politikai és társadalmi tényezőket, amelyekben a roma nők hangja és problémái gyakorlatilag teljesen eltűnnek a többségi társadalom látószögéből. A harmadik részben a két telepen végzett kérdőíves, illetve mélyinterjú anyaggyűjtés végeredményeit elemzem. A dolgozat utolsó részében pedig arra teszek kísérletet, hogy a mélyszegénységben virágzó, az uzsorával szoros összefonódásban működő, az egyik vizsgált területen komoly fenyegetettségként megjelenő prostitúciót és emberkereskedelmet a halmozottan hátrányos helyzetű roma nők kiszolgáltatottságának legdurvább megjelenési formájaként értelmezzem.

1. Elméleti alapok

Amerikában a gender és az etnikai tényezők összefonódásának vizsgálata már a 60 években elkezdődött, a feminizmus második hullámának pedig különálló részét képezte a „black feminist movement”. A magyarországi kutatások néhány kivételtől eltekintve nem képviselnek deklaráltan feminista vonalat, bár témaválasztásuk kifejezetten gender szempontokból közelíti meg a problémát.

1.1. Magyar kutatások a roma nők helyzetéről

A romákkal kapcsolatos hazai társadalmi és tudományos diskurzusokról összességében elmondható, hogy azokban leginkább etnikai vagy szociális szempontok és megközelítések érvényesülnek. A roma nők tekintetében kevés olyan magyar kutatás van, amelyik gender szempontokat helyezne előtérbe. E tekintetben kivétel Kóczé Angéla és társai (Albert Fruzsina, Dávid Beáta, Havasi Éva) kutatása, akik 2009-2010-ben, kifejezetten gender szempontok mentén vizsgálták a roma nők munkaerő-piaci esélyeit. Elsősorban a gender és az etnikai alapú diszkrimináció összefonódásaira koncentráltak a szegénységben élő nők körében. Mindezt a jövedelmi helyzettel és a megélhetési viszonyokkal, a helyi és állami intézmények rendszerével, egészségügyi állapotokkal, társas kapcsolatokkal és az egyéni örömmel, vágyakkal, bánatokkal összefüggésben elemezték, egy borsodi és egy Pest megyei kistérségben. Arra a következtetésre jutottak, hogy roma és nem roma szegénységben élő nők helyzete között megfigyelhető szignifikáns különbség, valamint, hogy a gazdaságilag jobban prosperáló helyen élő romák nincsenek jobb helyzetben, mint az ország várostalan vidékein élők.

Számos kutatás tárgyalta és igazolta, hogy a regionális, iskolázottsági, szociális és kulturális depriváció az egészségre és az életminőségre is messze kiható következményekkel jár – a romák körében például az országos átlaghoz képest is gyakoribbak a koraszülések és kisműlyű születések. Neményi Mária kutatása – a szegénység és az egészségi állapotok összefüggései, valamint egészségügy szereplői és a roma nők gyakori érintkezése okán – a cigány anyák és az egészségügy kapcsolatát elsősorban a két fél kommunikációs mintáira koncentrálna térképezte fel (1998). Abból indult ki, hogy a két fél találkozása, tehát „az interakciónak és kommunikációnak ezek az alkalmi mindkét fél esetében hamis interpretációkat

eredményezhetnek, ezáltal tovább mélyülhet a két fél egymás iránti bizalmatlansága, ennek következtében pedig csökken az ellátás hatékonysága” (Neményi 1998: 1).

Az egészségügyi dolgozók válaszaiból arra a következtetésre jutott, hogy számukra a cigányok elkerülhetetlenül a másik kategóriájába tartoznak, és egyfajta civilizálatlan, „ösztön-én”-ként tekintenek rájuk. Ezzel magyarázzák a cigány anyák természetes és a többségtől eltérő hozzáállását a gyermekek szoptatását és a szülés folyamatát illetően is (amelyet egyébként legtöbbször pozitív tulajdonságként értékeltek).

Az egészségügy szereplői (szülészek, nőgyógyászok) leginkább a higiéniai ismeretek hiányát, a rendszertelenséget, a tudatlanságot, tervezésre és a beosztásra való képtelenséget, a pénztelenséget és a dohányzást jelölték meg problémaként (Neményi 1998).

A másik oldalról – tehát ahogyan a roma nők magukat látják ebben a relációban – Neményi érdekes összefüggésekre bukkant: például, hogy az általa megkérdezett roma nők alapvetően titkolnak minden, nőiségükhöz és szexualitásukhoz kapcsolódó jelenséget (például a fehéreneműiket is nagyobb ruhadarabok alá teregetik), és meglepően sokszor kerül elő ezek leírásakor a szégyen (Neményi 1998: 42-43).

Neményi megszólalói többször utaltak arra, hogy az általuk utólag korainak tartott nemi életet teljesen tudatlanul kezdték, és ettől saját lányaikat már igyekeznek megkímélni – ezzel kapcsolatban hasonlókat tapasztaltam: a Bódvalenkén 15 évesen megesett lány esete korántsem volt általános. Az általam megkérdezett édesanyák első gyermekük születésekor átlagosan 17,45 évesek voltak. Bár a gyerekszám a roma családok körében még mindig magas, átlagosan 4-5 gyereket nevelnek, Neményi különböző kutatási eredményekre hivatkozva azt állítja, hogy a roma anyukák esetében alapvetően megfigyelhető a szülések számának csökkenése.

A romák önképét szerinte meghatározza a termékenységi szokásaikkal kapcsolatos többségi társadalmi negatív vélemény, ezzel magyarázható az is, hogy egy generáció alatt a gyermekszám radikálisan csökkent. A magas gyerekszámot legtöbbször „véletlennek, esetlegességnek igyekeztek feltüntetni” (Neményi 1998: 54).

A nagycsaládosok megítélése kapcsán Neményi szintén érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet:

„Sok jel mutat arra, hogy a magyar társadalmi közvélemény ambivalens a magas gyerekszám megítélésében. Miközben a nagycsaládokat valamiféle pozitív pátosz lengi körül, ez az érzelmi támogatás csak azokat a sokgyermekeseket illeti meg, akik valamely többségi norma által szentesített ideológia, tradíció alapján vállalnak nagy családot. A cigányok magas termékenységet a tudatlansággal, a tervezetlenséggel, és (vagy) a különböző szociálpolitikai juttatások megszerzésének indítékával magyarázzák, és csak kis mértékben, kevesen hajlamosak felismerni a tradicionális közösségi társadalom erre vonatkozó szabályainak erejét.” (1998: 52)

A roma nők válaszai ellentmondanak az egészségügy dolgozói által felvázoltakkal a gyerekek számát illetően is: utóbbiak a gyermekek „jövedelemforrás” funkciójával magyarázták a magas születésszámot, míg az édesanyák a gyermekvállalás érzelmi oldalát hangsúlyozták. Az általam megkérdezett édesanyák életük legszebb élményeként értékelték a gyermekeik születését (akármennyi volt belőlük), erre vonatkozóan hasonló adatokat mutat Kóczé Angéla által vezetett kutatás eredménye is: megkérdezettei számára is elsődleges örömforrást jelentették a gyermekek születése, míg életük legrosszabb élményét valamely családtag elvesztése okozta (Albert 2010: 113-118).

Más kutatások (Fleck és Virág 1999; Kóczé 2011) szintén arra helyezik a hangsúlyt, hogy a mélyszegénységben élő roma nők gyermekvállalási szokásai lassan elmozdulnak a többségi társadalomban megfigyelhető tendenciák felé. Saját kutatásom eredményei is ehhez állnak közelebb: az általam megkérdezett nők egyike sem mondta, hogy szeretne még gyereket (az egy gyermekes, fiatal anyukák sem), többségük az általános gazdasági recesszióra, illetve saját, nehéz anyagi helyzetükre hivatkozott, ami valóban a többségi társadalomban megfigyelhető, gyermekvállalás ellen felhozott érvekhez hasonlít.

1.2. Az amerikai black and ethnic feminism

Amerikában a *black and ethnic feminism* már a feminizmus második hullámával, tehát a '60-as években megjelent, a többi feminista irányzathoz hasonlóan elsősorban mozgalmi jelleggel, és csak később nőtte ki magát önálló kutatási területté. Bár az USA-ban hamarabb jelent meg önálló diszciplínaként az *afroamerican studies*, mint a *women studies*, hamar világossá vált, hogy a fekete nők mindkét területen marginalizálódtak. A *black feminist movement* ebből a felismerésből kiindulva, magáévá tette mindkét diszciplína terminusait és szempontrendszerét, így például az afroamerican studies azon törekvését, hogy a „fekete” jelzőt (amennyiben bőrszínre vonatkozik) pozitív kategóriává alakítsa, amelyben a „fekete identitást” nem valamivel szemben kell meghatározni, hanem önmagában is értékes

elemekből tevődik össze. Alaptézise tehát a „black is beautiful”, eszköze pedig a „nigro writing”, amelyben saját kánonjukat alakították ki az afrikai szerzők, és annak bizonyítására törekedtek, hogy a fekete művészet is lehet autentikus. Az amerikai fekete (és egyéb etnikai kisebbség) női tagjai azonban hamar csalódtak a black studiesban és a gender studies képviselőiben is, mivel előbbiek szinte kizárólag férfi szerzőkkel foglalkoztak, a gender studies pedig (korábban a women studies) alapvetően a nyugati nő problémáira reagált és a feminizmus irányzatain belül is marginalizálódtak a fekete nők.

A black and ethnic feminism célja éppen ezért egy új kritikai eszköztár kialakítása volt, amelyik saját, „fekete” nőidentitásból indul ki (Smith [1977] 1982). Ahogyan a gender studies, úgy a marginalizált helyzetű fekete nők tudományos fellépését is mozgalmi jelleg, társadalmi szerveződés előzte meg.

Ezek az alapokon nyugszik az a feminista megközelítésű, a nem, a származás és az osztályhelyzet metszeteire koncentrálnak kutatás is, amelynek során e három tényező együttállásában megragadható kirekesztettség felvázolására törekszem. Ezt a hármas (gender, etnikai, és gazdasági szempontú) vonatkoztatási keretet az amerikai kutatók interszekcionalitás kifejezéssel írják le (Anthias és Yuval-Davis [1983] 2010; Kóczé 2010:81-94; Crenshaw 1995).

Az interszekcionalitás kifejezést Kimberle Crenshaw, egy fekete feminista jogászvezette be az etnicitás, gender és osztályhelyzet tényezőinek keresztmetszetéből adódó tényezők leírására. Az interszekcionalitás keretei között ugyanakkor minden olyan egyéb tényezőt is jellemezhetünk, amely egy csoport vagy személy identitásának és társadalmi státuszának a meghatározó eleme lehet, és amely felhívhatja a figyelmet a hatalmi viszonyok egymásra hatására (Kóczé 2010:81).

Crenshaw azt állítja, hogy a színesbőrű nők tapasztalatait leginkább a szexizmus és a rasszizmus keresztmetszeteinek (interszekcióinak) mintái határozzák meg és hogy ezek a tapasztalatok sem a feminista, sem pedig az antirasszista diskurzusokban nincsenek jelen. A színes bőrű nők tapasztalatai tehát mindkét diskurzusban marginalizálódtak (Crenshaw 1995: 358).

Saját kutatásomban ennek megfelelően úgy értelmeztem a roma nők helyzetét, hogy életüket alapvetően három – sok esetben állandósult – együttállás metszéspontjai határozzák meg,

mely szerint egy etnikai kisebbség (1) női tagjaként (2) kell helyt állniuk egy alapvetően férfiközpontú társadalom legszegényebb rétegében (3).

2. A mélyszegénység és megmutatkozásai

Dolgozatom második részében a magyarországi romák és azon belül is a roma nők kirekesztettségével járó másodlagos tényezőkkel foglalkozom, mint amilyen a közbeszéd, a reprezentáció vagy az érdekképviselés kérdése. Elsődleges tényezőnek a konkrét gazdasági deprivációt, a nélkülözést, a lakhatási körülményeket, az infrastruktúrát, az oktatást, illetve az intézményi ellátottságot vagy annak hiányosságait tekintem. Az elsődleges tényezőket a dolgozat későbbi részében, saját példákon keresztül mutatom be.

2.1. A romák reprezentációja: látszat és valóság

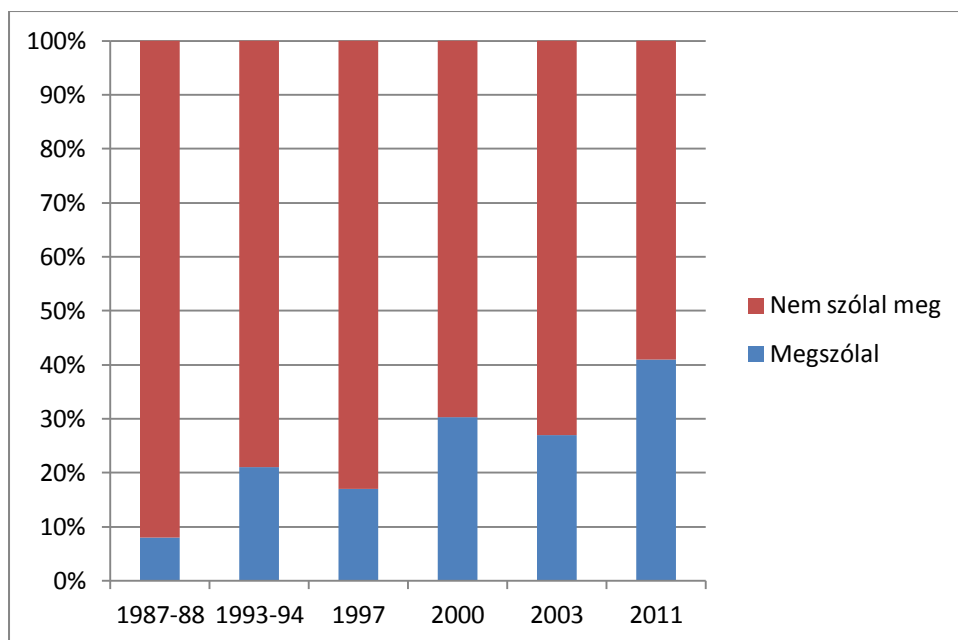
„Egy ország, amelyben a média nem találja annak a módját, hogy megmutassa a kirekesztés történeteit, előbb-utóbb el is hiszi magáról, hogy neki nincs dolga az interetnikus kapcsolatok ügyében.” (Bernáth és Messing 2011:29)

Számos kutatás – így a Bernáth-Messing-féle 2011-es médiakutatás, illetve Kóczé Angéla által szerkesztett Nehéz sorsú asszonyok feketén-fehéren című kötet (Kóczé 2011) – tényként kezeli, hogy az elmúlt évtizedben a romákkal szembeni előítéletesség és az ehhez kapcsolódó szegregáció eddig nem tapasztalt mértékének lehetünk szemtanúi Kelet-Közép-Európában. Ez megnyilvánul az egyre népszerűbb szélsőjobboldali politikai nézetek terjedésében és az ennek hangot adó pártok politikai programjában is: Magyarországon a Jobbik, Szlovákiában pedig a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) lép fel rendszeresen a cigány kisebbség, illetve a nekik tulajdonított „cigánybűnözés” ellen, ezzel is fokozva a roma kisebbség kriminalizálásának tendenciáját.

Annak ellenére, hogy (vagy éppen azért, mert) a cigány népesség, ezen belül különösen a nők és gyermekek többszörös kirekesztettségben élnek, a romák életszínvonaláról, szegénységük jellegéről rendelkezésre álló információk meglehetősen töredékesek, hiányosak és legtöbbször mítosz-szerűek (UNDP 2002). A gyakran valótlanságokon alapuló előítéletesség azonban nem új keletű, még hogyha a szólásszabadságon alapuló, modernkori demokráciákban ezekben az években egyre nagyobb nyilvánosságot is kapnak a rasszizmus nyílt vagy burkolt formái. Több kutatás is tényként kezeli ugyanakkor (Bernáth és Messing 2011; Krekó et al. 2011), hogy a politikai közbeszédben jelentős változás állt be a Jobbik parlamenti térnyerésével, a cigánybűnözés pedig állandóan napirenden van, kiegészülve egy sajátos,

szélsőjobboldali retorikával, amelynek állandó eleme a „cigánybűnözés”, emellett például az „élősködés” vagy a „szaporaság” jelzők. Bernáth és Messing kutatási összefoglalója szerint mindezzel együtt jár az is, hogy a rasszizmus címkéje változó jelentéssel termelődik újra: „ma már a Jobbik véleményéhez képest szalonképesnek tűnnek a szintén általánosító és előítéletes, bár nem olyan harsány kijelentések” (Bernáth és Messing 2011:9). Ezt az is bizonyíthatja, hogy a magukat semlegesként vagy baloldaliként feltüntető lapok szűrőjén is átmehetnek korábban rasszistának tartott kijelentések, felsorolások vagy ábrázolások.

A legújabb, romák reprezentációjával foglalkozó médiakutatás arról számol be (Bernáth és Messing 2011), hogy az elmúlt időben a romák kriminalizálásának soha nem látott mértékével van dolgunk és mindez leképeződik a magyar sajtó által közvetített képben is, ugyanakkor a munka, a foglalkoztatás, illetve az oktatás kérdése nem vagy alig volt a romákkal foglalkozó híradások fókuszában. Megállapítják, hogy a romákkal foglalkozó híradások összesen 40 százalékában szólalnak meg a romák. Adataik számottevő különbséget mutatnak a roma és a többségi szereplők státusza között is, ami jól tükrözheti a hatalomhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeit is. Míg a többségi társadalom tagjai jellemzően döntéshozó (vagy azt támogató) szerepekben (politikus, közszolgáltatásban dolgozó, jogász) jelennek meg, addig a romák leginkább a döntések alanyai: gyerekek, az utca emberei, háziasszonyok.

1. ábra: A roma szereplők hangja. Forrás: Bernáth-Messing 2011

A Bernáth-Messing kutatás érinti a roma nők fokozottan hátrányos helyzetét a média által közvetített képben is. Eszerint a romákkal foglalkozó híradásokban a szereplők nemi megoszlása hasonlóan torz: a megjelenő megszólalók háromnegyede férfi.

„Nem csak sokkal gyakrabban láthatunk, hallhatunk férfiakat a hírmédiában, de, – csakúgy, mint a valóságban – jellemzően ők jelennek meg a hatalom pozíciójában is. A nők jellemzően a hatalom nélküli illetve hatalomtól független szerepekben (közember, művész, celeb) tűnnek fel. A média ebben az értelemben egyszerűen férfiakat kell, hogy kérdezzen, mert felelős pozícióban döntően ők ülnek. A roma nők ebből a szempontból többszörösen hátrányos helyzetben vannak: szinte kizárólag az utca embereként, és általában tömeg tagjaként jelennek meg.” (Bernáth és Messing 2011: 32)

Szerep	Megszólaló		
	Férfi (%)	Nő (%)	Nem alkalmazható (%)
Politikus	28	6	3
Közzszolgáltatásban dolgozó	20	7	5
Gazdasági szereplő	2	1	0
Jogi, végrehajtás	10	4	5
Független szakértő	9	4	4
Utca embere	13	11	27
Művész, celeb	15	10	2
Bűnelkövető	11	1	7
Bűneset áldozata	5	2	5
Civil vagy egyházi szereplő	8	3	6
Roma érdekképviselő	8	1	4
Félkatonai szervezet	2	-	3
Egyéb	3	1	3
N	423		

**1. táblázat: romákkal kapcsolatos cikkek megszólalói nemek és titulus szerint (kiemelés tőlem).
Forrás: Bernáth-Messing 2011.**

2.2. Roma nők a közéletben

Mindamellet, hogy a roma gyermekek száma bizonyos országrészekben – így az általam vizsgált területeken is – folyamatosan növekszik és a hazai általános iskolák tizedében a kisebbség van többségben (Riba 2011), a romák közéleti szerepvállalása, illetve helyi önkormányzatokban vagy az Országgyűlésben fellelhető érdekképviselőjük azt tükrözi, hogy a romák integrációja sem az oktatás, sem pedig a közélet területén nem valósult meg.

Magyarországon a világ számos afrikai és közel-keleti országához képest is nagyon alacsony a nők aránya a közéletben, és az ezzel kapcsolatos EU-s kötelezvényeinknek rendre nem teszünk eleget. A magyar Országgyűlésben a nők aránya jelenleg 9% (ez azt jelenti, hogy a 386 képviselő közül összesen 35 nő), holott a még 1982-ben, Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által elfogadott és törvény erejű rendeletben kihirdetett, a nőkkel szembeni

megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló ENSZ Egyezmény (angolul: *Committee on the Elimination of Discrimination Against Women*, röviden: CEDAW) világosan kimondja:

„(...) az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmények Részes Államai kötelesek egyenlő gazdasági, társadalmi, kulturális, polgári és politikai jogokat biztosítani a férfiak és a nők számára. (...) A nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések sértik a jogok egyenlőségének és az emberi méltóság tiszteletének elveit, akadályai annak, hogy a nők a férfiakéval egyenlő feltételek mellett vegyenek részt országaik politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életében, gátolják a társadalom és a család jólétének növekedését, valamint megnehezítik, hogy a nők országaik és az emberiség szolgálatában teljes mértékben kibontakoztassák a bennük rejlő lehetőségeket.” (CEDAW, bevezetés)

Az 1979-ben, New Yorkban született CEDAW bevezetésében a nők hatalmi ágak elosztásában való részesedését, illetve a szegénységben élő nők helyzetét külön kiemeli:

„A szegénység által sújtott helyzetekben a nők jutnak hozzá a legcsekélyebb mértékben az élelemhez, az egészségügyi szolgáltatásokhoz, az oktatáshoz, a képzéshez és a foglalkoztatási lehetőségekhez, valamint egyéb szükségletek kielégítéséhez.” (CEDAW, bevezetés)

A magyar Országgyűlésben jelenleg összesen 4 roma képviselő kapott mandátumot, ami az összes parlamenti képviselő 1,03 %-a, roma parlamenti képviselő nők száma pedig 1. Hogyha a magyarországi romák ötszázezres lélekszámát vesszük mérvadónak, tehát, hogy a lakosság legalább 5 százaléka roma (Andorka 2001)¹, akkor – amennyiben azt állítjuk, hogy egy demokratikus jogállamban a lakossági arányoknak a parlamenti érdekképviselésben is tükröződnie kellene – kiszámíthatjuk, hogy a 386 parlamenti képviselői mandátumból legalább 19-et² roma képviselők foglalhatnak el.

	Fő	Arány
Országgyűlési képviselők	386	100%
Roma országgyűlési képviselők	4	1,03%
Női országgyűlési képviselők	35	9%
Roma női országgyűlési képviselő	1	0,26%

2. táblázat: roma nők aránya a parlamentben, 2012. Forrás: saját számítás

¹ A magyarországi roma népesség Kemény István reprezentatív vizsgálata szerint 2003-ban már 550-570 ezer fő volt és számuk egyre növekszik, egyes feltételezések szerint ma már a 800 000 főt is meghaladja.

² 386 5%-a 19,3

Az ENSZ rendszeresen felülvizsgálja a CEDAW-t aláíró tagállamok intézkedéseit és javaslatokat tesz, a tagállamok pedig beszámolókat, kiegészítéseket írhatnak a bizottság megállapításaihoz. Az országos vizsgálatok során több esetben tapasztalták, hogy „az említett különböző okmányok ellenére a nőkkel szemben továbbra is léteznek széleskörű hátrányos megkülönböztetések.” A 2007-es, hivatalos magyar felülvizsgálat kiegészítésekként megjelent *Az Európai Roma Jogok Központja észrevételei Magyarországról Az Egyesült Nemzetek a nőkkel szembeni megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó Bizottsága 39-ik ülésére* (röviden: Észrevételek) című rövid összefoglaló is. A beadvány felhívja a figyelmet a hivatalos közlemény hiányosságaira a roma nőket érintő, nem kielégítő állami szerepvállalás, illetve a roma nők helyzetének javítását szolgáló intézkedések tekintetében.

„A roma nők nemi és etnikai alapon többszörös diszkrimináció elszenvedői. Azok a intézkedések és stratégiák, melyeket a magyar kormány az országban a nők és a romák helyzetének javítására alkalmazott, eddig még nem vezettek a roma nők többsége számára helyzetük jelentős javulásához.

Jelenleg nincsenek a nők specifikus helyzetét figyelembe vevő stratégiák és a nők, illetve a magyarországi roma közösségek helyzetét javítani akaró stratégiák kidolgozása során a roma nők szükségletei nem kapnak elegendő figyelmet.” (Észrevételek, 2007:2-3)

Az itt megfogalmazott állításokat alátámasztották felvetésem, mely szerint a roma nők halmozottan hátrányos helyzete tetten érhető abban is, hogy hangjuk és – gyakran súlyos – problémáik nem vagy alig jelennek meg a közéletben.

3. Telepszemle

„A fekete gettó intézményesített, krónikus, önmagát állandósító patológia, és meddő a hatalom birtokosainak minden igyekezete, hogy ezt a betegséget korlátok közé szorítsák, nehogy a »szélesebb társadalmat« is megfertőzze.” (Clark 2008: 83)

Az amerikai gettók társadalom-szerkezetének bemutatásában máig a legtöbbet idézett alapmű Kenneth B. Clark Fekete gettó ([1965] 2008) című könyve, amelyet a szerző egyrészt antropológusként, másrészt pedig egykori harlemi lakosként írt. Mindkét általam vizsgált terület leírható a Clark által felvázolt terminusokkal is, amelyek objektív jellemzői „a túlszűfolttság, rossz lakásviszonyok, csecsemőhalandóság, bűnözés, betegség,” szubjektív jellemzői pedig „a sértődöttség, fásultság, önlebecsülés és azt ellensúlyozó csakazértis fellengzős magatartás” (Clark, 2008: 31).

Clark szerint ezekből a tényezőkből tevődik össze a „gettópatológia”, amely a többszörös kirekesztettséggel járó, gyakran embertelen körülményekből, az abból adódó feszültségekből és kettős kötésekre adott ellenreakcióként értelmezhető.

A szubjektív és objektív jellemzők együttállása és a gettó „láthatatlan falain” keresztül, a médiának köszönhetően átszivárgó, többségi társadalom értékrendjét szállító képek és elvárások csak fokozzák az itt élők belső feszültségét. Mivel a reklámokból és műsorokból áradó idill teljesen ellentétes azzal, amivel az itt élők nap, mint nap szembesülnek, azt is realizálják, hogy az ő problémáik egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen jelennek meg az általuk nézett és kedvelt (és tulajdonképpen nekik szóló) műsorokban. A többségi társadalom által közvetített képek következtében pontosan látják, hogy nem az a normális, ahogyan ők élnek, ennek tükrében felismerik saját reménytelen helyzetüket is és pontosan tudják, hogy „mások nincsenek ilyen emberhez méltatlan sorsra ítélve” (Clark 2008: 32).

Clark szerint erre a felismerésre a gettó fiataljai háromféleképpen reagálhatnak. A reakció lehet pozitív, negatív vagy közömbös. „A fekete gettó érzelmi betegségeinek skálája a szorongásokkal teli, de „normális” egyénektől a pszichotikus bűnözőkig terjed.” (2008: 83) Clark szerint pozitív reakció, amikor valaki óriási erőfeszítések árán, a kirekesztettség dimenzióit meghaladva, megpróbálja teljesíteni a lehetetlent és a gyári munka mellett éjszakai tanulással, diploma megszerzésével próbál kitörni a nyomorból. A negatív reakció tünete az, amikor az itt élők megvetéssel tekintenek a többségi társadalom által elvárt és diktált képre és

„ennyi pénzért?” – alapon inkább bűnözést választják, mint a számukra (végzettségük pillanatnyi állása szerint) hozzáférhető, alacsony bérezéssel és megbecsüléssel járó munkát. A harmadik csoportot a közönyösek adják, ők teszik ki a gettók lakosságának legnagyobb részét. Ők azok, akik felismerik különbözőségüket, tisztán látják nyomorúságukat, de bele is törődnek. Nincs semmiféle meggyőződésbeli irányvonaluk, könnyen befolyásolhatók, demagógok bábjaivá vagy a közösségért tenni akarókká is formálhatók.

A Clark által említett *gettópatológia* és annak megjelenési formái nem csak a nagyobb városok telepein, de a magyarországi leghátrányosabb kistérségekben elhelyezkedő, nagyrészt romák lakta falvakban is fellelhető. A kutatását kis településeken végző Kóczé Angéla is említést tesz a „kirekesztettség patológiájáról”, amely szerinte a romák társadalmi és térbeli kirekesztettsége, jogfosztottsága és szegénysége miatt egyre nagyobb mértékben rombolja fizikális és mentális állapotukat (Kóczé 2010), térbeli elhelyezkedésüktől függetlenül. Clark ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „pillanatig se lehet vitás, hogy az Amerika-szerte érzékelhető rasszizmus káros hatással van a személyiség fejlődésére és az egyén lelki egyensúlyára. A városi néger közösségekben oly elterjedt lelki betegségek tényleges előfordulási arányát eddig még nem tették vizsgálat tárgyává, holott erre sürgős szükség volna.” (Clark 2008: 84) Kóczé pedig arra a következtetésre jut, hogy a „rasszizmus, a megvetettség, a lenézés mind károsan hat a személyiség fejlődésére és az egyén lelki egyensúlyára” (2010: 88).

Az általam vizsgált területekre – egy borsodi aprófalú, Bódvalenke és egy megyeszékhely, Nyíregyháza egyik romák lakta szegénynegyedére, a Huszártelepére – jellemző a Clark által bemutatott fekete gettókhoz hasonlóan, hogy szinte kizárólag munkanélküliek, inaktívak és segélyre szoruló lakják, a születések és a gyermekek száma pedig az országos statisztikák szerint jóval magasabb az országos átlagnál. Általánosságban elmondható, hogy a kutatás tárgyát képező városi és falusi közösséget többségében sokgyermekes, keresővel nem rendelkező családok alkotják, amelyek állandó jövedelemforrásukat szociális juttatásokból (gyes, gyed, nyugdíj, rokkantnyugdíj, szociális segély) vagy egyéb alkalmi munkákból szerzik. Az egyenlőtlenségeknek esetükben számos dimenziója van, hiszen az itt élők mind jövedelem, munkalehetőség, lakhatási körülmény, lakóhely környezete, műveltség, szabadidő mennyisége és eltöltésének módja, egészségi állapot (Andorka 2001: 120) tekintetében nagyban különböznek a többségi társadalom tagjaitól. A leírható általánosságok és a többségi társadalomtól (elsősorban a szociális juttatások miatt) függő viszony mellett azonban a telepeknek önálló életük és rétegződésük van.

Mindkét helyszínen a jövedelem a Világbank által megállapított, abszolút (napi 1,25 dolláros) szegénységi küszöb alá esik. 2009-es és 2008-as adatokkal számolva az alábbi táblázat szemlélteti a vizsgált területek egy főre jutó jövedelmét, a rendelkezésre álló statisztikák, illetve a saját mérés alapján az országos átlaghoz viszonyítva:

Település	Egy főre jutó jövedelem/fő/hó	Országos átlaghoz viszonyítva	Saját mérés átlaga/fő/hó (2012)
Bódvalenke (2009)	14 000 Ft	19,5%	14 077 Ft
Huszártelep (2008)	31 274 Ft	43,6 %	17 167 Ft
Nyíregyháza (2008)	69 552 Ft	97 %	
Országos átlag (2008)	71 736 Ft	100 %	

3. táblázat: egy főre jutó átlag jövedelem a vizsgált területeken. Források: Létminimum, 2008.; KSH, 2009.; a Bódvalenke-Freskófalu projekt saját felmérése, 2009.; saját gyűjtés, 2012.

1998-ban Gyukits György és munkatársai a 15-24 éves roma és nem roma nők körében végeztek egészségfelmérést (Gyukits et al. 2000), melyben megállapították, hogy a roma és nem roma nők között jelentős különbség van depresszió tekintetében: súlyos depresszióval küzdött a vizsgált roma nők 9,3%-a, a nem roma nők esetében ez az arány 2,1% volt.

A kevésbé kutatott lelki zavarokon túl az általam vizsgált területeken a megkérdezettek visszatérő *fizikai betegségekről* is beszámoltak. Sokan jelezték (a városi gettóban valamivel többen), hogy az asztma, illetve a különböző tüdőbetegségek előfordulnak családjukban. Ezt korábbi kutatások is megállapították már (például Neményi 1998). Egyesek szerint a tüdőbetegségek gyakori előfordulását a romák körében az erős dohányzás, mások szerint a rossz lakhatási viszonyok (a gyakran nedves és penészes falak), illetve a vegyes tüzelésű kályhák és a téli fahiány következtében eltüzelt ruhákból és egyéb éghető anyagokból származó káros anyagok okozhatják.

A lakások állapota – a külső falak rendbetétele ellenére – mindkét helyszínen nagyon rossz volt, ami szintén reprodukálhatja a kirekesztettséget, mivel megfelelő bútor és helyiség híján nem lehet tanulni, zavartalanul pihenni és a megfelelő kommunikáció sem egyszerű ott, ahol minden egy légtérben zajlik és az sem ritka, ha egy ágyon alszik az egész család (L. Ritók 2011).

Kemény István reprezentatív cigány kutatása szerint 2003-ban a cigány és az osztársadalom korszerkezete az alábbi sajátságokat mutatja: a hazai cigányságon belül a *15 év alatti gyermekek aránya* 37 százalék, míg az össznépelességen belül 16.8 százalék (Kemény 2003), ez az arány nagyjából megfelelt az elemzésem bázisát képező területeken is.

Az etnikai összetétel tekintetében mindkét vizsgált területet 85-90 százalékban romungro cigány családok lakják, akik nem beszélnek egyik cigány nyelvet sem.

A két terület között felírható alapvető hasonlóság az is, hogy mindkettő külső (állami) döntések³ és az elmúlt negyven év munkaerő-piaci átalakulásainak következtében vált azzá, ami: egy 90-95 százalékban romák lakta, többszörös kirekesztettségben és mélyszegénységben tengődő, annak következményeit fizikailag és mentálisan viselő lakókkal teli, a többségi társadalomtól jól körülhatárolhatóan elzárt és magára hagyott, szegregált területté.

³ Például a hatvanas években kezdődő tervgazdálkodás és centralizációs településpolitika politika, amelyik az észak-kelet magyarországi aprófalvak jelentős részét szerepkör nélküli településekké fokozta le (Virág 2010), vagy Nyíregyháza város hetvenes évekbeli döntése, amelyben meghatározták az addig virágzó kertváros büntetőtelep funkcióját (Kerülő 2011).

4. Összehasonlítás

Ebben a fejezetben a városi telepen és a gettófaluban élő nők helyzetét hasonlítom össze. A rendelkezésre álló területi keretek miatt csak néhány szempontot emelek ki, amelyeken keresztül megrajzolható: különbözik-e egymástól és ha igen, miben a többszörös kirekesztettség, alárendeltség és mindennek milyen megjelenési formái vannak a városi gettóban és a gettófaluban élő roma nők esetében?

Gender szempontból releváns tényezők alapján vetem össze a két vizsgált területet. Bemutatom, hogy a gyermekek száma és az iskolai végzettség összefüggései, az átlagos jövedelem, a munkalehetőségek, az infrastruktúra és a lakhatási körülmények, valamint az élettárhoz illetve a többségi társadalom köztük élő, illetve közép- és felsőosztálybeli tagjaihoz fűződő viszony rendszereiben hogyan jelennek meg a roma nők, valamint hármas kirekesztettségük milyen módon jelenik meg a hétköznapi diszkriminációtól kezdve a teljes szexuális kizsákmányolásig.

4.1. Elhelyezkedés és infrastruktúra

Bódvalenke a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei edelényi kistérség peremén található, egészen közel a szlovák határhoz. A legközelebbi város, Edelény 30, Miskolc pedig 90 kilométerre található. A település mindig is peremvidéknek számított, de a trianoni békeszerződés után helyzete még inkább marginalizálódott, a szocializmus alatt és után lezajló átalakítások következtében pedig gyakorlatilag minden intézmény és minden munkalehetőség megszűnt a faluban, de ugyanez elmondható a környező falvakról is.

A Huszártelep *földrajzi fekvése* ehhez képest lényegesen kedvezőbb. A megyeszékhelyen sokkal több a munkalehetőség és az oktatás minősége is jobb, úgy tűnik azonban, hogy a telep lakosság számára mindez mégsem hozzáférhető.

„Elkérlik a laccímedet, látják, hogy milyen utcában laksz, már azért nem kellesz sehova, mert azt gondolják: na, ez onnan jött. És akkor már tudják azt is, hogy milyen vagy. Arról, hogy romák vagyunk, mi nem tehetünk. Minket így kellene, hogy elfogadjanak.” (Háromgyermekes anyuka, Huszártelep)

Bár a telep *intézményi lefedettsége* a gyermekek szempontjából megfelelő, ez egyértelműen annak köszönhető, hogy néhány évtizeddel ezelőtt a város vezető értelmisége lakott itt – az

1960-61-ben alapított bölcsőde és óvoda ma is üzemel, az általános iskolát (amelyet korábban a telepi gyerekek városi iskolába történő integrációjára hivatkozva szüntettek meg) 2011. szeptemberében újraindították⁴.

A vizsgált területek intézményi ellátottsága tehát nagyban különbözik: a Huszártelen az óvoda, a bölcsőde és az általános iskola mellett kilenc állandó munkatárssal működik a városi Gyermekjóléti szolgálat egyik központja, melynek ellátási területe nem csupán a Huszártelenre korlátozódik, hanem a belvárosra és a Nyíregyháza körüli tanyavilágra. Az újraindított iskola – városrehabilitáció keretében felújított – épületében kapott helyet a Humán-Net alapítvány egyik irodája is, ahol 3 állandó munkatárs dolgozik, elsősorban felvilágosító tevékenységgel, szabadidős programok szervezésével (színház, rajzsakkör, gyerekprogramok), jogi és egyéb felvilágosítással állnak az itt élők rendelkezésére.

Bódvalenkén ezen feladatköröket a Projektirodán dolgozó szociális munkás végzi el, a szükséges anyagi és tárgyi forrásokat (adomány, fa, élelmiszer) a projektvezető szerzi be. Bár a Freskófalú projektnek köszönhetően több civil szervezet is felfigyelt a falura, ők a gyermekeknek tartanak foglalkozásokat és nyári táborokat, rövidesen pedig egy vállalkozó indít be varrodát három tapasztalattal rendelkező, helyi alkalmazottal, akiket évi 4-5 millió forint értékben munkaruhák gyártására szerződtet.

A Huszártelenen egy bolt, tornaterem és egy játszótér is található. A közlekedés sem mondható rossznak – bár a belváros mintegy három kilométerre található és az út minősége is rosszabb a városi átlagnál – egy helyi busz közvetlenül a telepnél áll meg és egy másik, frekvenciált buszvonal is könnyen elérhető. A vasút- és távolsági autóbusz-állomás szintén közel, egy kilométeren belül van. Orvos helyben nem rendel, de a városi rendelők viszonylag könnyen elérhetők, a megyei kórház és az ügyelet mintegy 6 kilométerre található.

Bódvalenke *közlekedés és intézmények* tekintetében kevésbé ellátott: naponta körül-belül 4-szer jár a busz, vasútállomás nincsen, csak a szomszédos falvakban, az utolsó busz délután négy órakor elmegy. Közvetlen járással nem lehet eljutni Miskolcig. Az óvodásokat a falugondok viszi reggelente és hozza délután az önkormányzat kisbuszával. Orvos elvileg kéthetente jár át a körjegyzőségről, Hidvégardóról. A projektirodában szociális munkásként

⁴ A huszárteleni iskola bezárása és újraindítása kapcsán éles vita folyt a szegregáció-integráció kérdésében. Ez a ma is tartó vita meghatározó a telep és az ott élő gyerekek jövőjét, integrációját illetően, jelenleg azonban tartalmi keretek miatt nincs mód a huszárteleni iskola ügyének hosszabb kifejtésre.

dolgozó alkalmazott azonban arról számolt be, hogy a rendelés gyakran elmarad, ilyenkor az orvos általában a rendelőnek kialakított egykori könyvtárszoba felszereltségére hivatkozik.

4.2. A gyermekfelügyelet elérhetősége és munkavállalási kedv összefüggései

Azokon a területeken, ahol helyben nincsen munkalehetőség, az elérhető közelségben lévő bölcsőde és óvoda sok terhet levehet az édesanyák válláról, mivel így a gyermekfelügyelet megoldása nem akadályozza őket az ellátottabb településeken való munkakeresésben és -vállalásban.

Saját kutatásom során néhány állításra 1-5-ig terjedő osztályzatokat kellett adniuk a megkérdezetteknek, attól függően, hogy mennyire érzik a munkavállalás szempontjából igaznak azt (1=egyáltalán nem; 5=teljes mértékben jellemző). Azt a kijelentést, hogy „addig nem is tudnék munkába állni, míg nincs hova tenni a gyereket/gyerekeket” a nyíregyházi, telepen élő anyukák 2,6-ra értékelték, a bódvalenkeiek pedig 3,6-ra. Akik ezt az állítást Bódvalenkén nem érezték igaznak magukra nézve, arról számoltak be, hogy valamelyik rokonra vagy idősebb lánygyermekre tudná bízni a gyermekeket, ameddig dolgoznia kell. Az mindenesetre látható, hogy egy jegyet javított az elérhető gyermekfelügyelet a városi roma nők munkavállalási kedvén. Mások a családtagok (főként gyermek vagy szülő) betegségét jelölték meg, mint akadályozó tényezőt a munkavállalásban, mivel az ő gondozásuk teljes mértékben a nőkre hárul.

4.3. Lakosság és jövedelem

Bódvalenkén mintegy 50 háztartásban 210 fő él, ebből 83 fő kiskorú, ami a helyi lakosság 40 százaléka. A 83 fő kiskorúból kettő nem roma származású, tehát a településen 97,4 százalékban roma gyerekek élnek. 2012. májusi számítás szerint közülük 70 fő nem töltötte be a 15. életévét, ez a lakosságon belül 33 százalékos arányt, míg a tizennyolc éven aluliakhoz viszonyítva 84,3 százalékos arányt jelent. A hat éven aluli gyermekek száma 38 fő, ami a tizennyolc éven aluli lakosság 45,8 százaléka és a falu összes lakójának 18 százaléka. A faluban a családok átlagos gyermekszáma 4-5.

	Fő	Arány (teljes lakossághoz viszonyítva)	Arány (kiskorúak számához viszonyítva)	Ebből roma
Teljes lakosság	210	100%	-	85%
Kiskorúak	83	40%	100%	97,4%
15 év alattiak	70	33%	84,3%	97,4%
6 év alattiak	38	18%	45,8%	98,8%

4. táblázat: a bódvalenkei gyermekek aránya és származása a helyi lakosságon belül. Forrás: saját számítás a Bódvalenke- Freskófalvi Projektiroda 2012. januári kimutatása alapján.

A 2010-es önkormányzati nyilvántartás szerint a nyíregyházi telepre 1511-en voltak bejelentve, de azt, hogy pontosan mennyiien élnek itt, a magas fluktuáció miatt nehéz megállapítani. A jelenleg rendelkezésre álló legfrissebb adatok Erdei és Hercegfalvi 2005-ös kutatásából állnak rendelkezésre, eszerint a nyíregyházi Huszártelen 2005-ben a 292 önkormányzati lakásban 280-ban volt lakott. Ezek közül 71-ben⁵ (sic!) nem élt gyermek. 96 lakásban 1-2 gyermek, 84-ben 3-5 gyermek, 29 lakásban 6–11 gyermek és 6 lakásban 9–11 gyermek élt. A 18 év alattiak száma 671 fő volt, az akkori populáció 53 százaléka. A 215, gyermekes háztartásban tehát az átlagos gyermekszám 3,1 volt, ami valamivel alacsonyabb a bódvalenkei átlagnál.

	Arány (Huszártelen)	Arány (Nyíregyháza)
15 év alatti lakosság	26,2%	17,1%
15-59 év	61,8%	67,8%
60 év feletti	12,0%	15,7%

5. táblázat: a Huszártelen lakosságának korcsoport szerinti megoszlása. Forrás: Kerülő 2007; KSH Népszámlálás, 2001. (www.ksh.hu)

Az általam megkérdezett gyermekes anyukák esetében az *átlagos gyermekszám* Bódvalenkén 5,2 volt. Mintámban egy kilencgyermekes, egy ötggyermekes és három négygyermekes anyuka

⁵ Erdei és Hercegfalvi kutatása 71 gyermek nélküli családot említ, ez a szám ugyanakkor hibásnak tűnik, ha összeadjuk a gyermekes háztartások számát, akkor 215 gyermekkel rendelkező háztartást kapunk és ha ezt kivonjuk a 280 lakott háztartásból, akkor 65 gyermektelen lakást kellene, hogy kapjunk, vagy 280 helyett 286 lakott lakást.

szerepelt, átlag életkoruk 39,2 év. Nyíregyházán 3,66 volt a megkérdezettek átlagos gyermekszáma, a mintában szereplő anyukák gyermekszámának esetében viszont nagyobb volt a szórás: egy nyolcgyermekes, egy öt-, egy négy-, egy három és két egygyermekes édesanyával beszélgettem, az anyukák átlag életkora 33,66 év.

	Bódvalenke	Huszártelep
Átlagos gyermekszám	5,2	3,66
Életév az első gyermek születésekor	17,6	17,3

6. táblázat: átlagos gyermekszám és születéskor betöltött életkor a megkérdezett anyukák körében. Forrás: saját gyűjtés.

Az első gyermek születésekor betöltött átlag életkor Bódvalenkén 17,6, a Huszártelepen pedig 17,3 éves korra tevődött. Az általam megkérdezett anyukák mindegyike úgy nyilatkozott, hogy nem akarnak több gyereket, legtöbben a gazdasági helyzetre hivatkoztak.

	Bódvalenke	Huszártelep	Roma lakosságon belül	Össznépességen belül
15 év alattiak aránya	33,3%	26,2%	37%	16,8%

7. táblázat: 15 év alatti gyermekek aránya a vizsgált területeken, a roma lakosságon belül és az egész magyar lakosságon belül. Forrás: saját gyűjtés 2012; KSH 2003; Kemény István-féle reprezentatív vizsgálat 2003.

4.4. Munka és tanulmányok

Az államszocializmus időszakában a roma nők a férfiaknál alacsonyabb arányban rendelkeztek munkahellyel, ez Janky szerint elsősorban a születések számának tudható be (2005). A táblázatból azonban az is kiderül, hogy a nyolcvanas évek második felétől kezdve a nők a férfiakéhoz hasonló arányban veszítették el munkahelyeiket és valószínűsíthetően jelenleg is jóval alacsonyabb körökben a foglalkoztatottak aránya, mint a férfiak között (Janky 2005).

	1971	1978	1987	1993	2003
Férfiak	85,2	77,3	74,4	28,8	29,2
Nők	30,3	47	49,3	16,3	16,3
Együtt	n.a.	62	62	22,6	22,7
N	n.a.	2875	3888	4842	3081

8. táblázat: roma nők és férfiak foglalkoztatottsága 1971 és 2003 között (%). Forrás: 1971; 1993; 2003 évi országos reprezentatív vizsgálat; Janky 1999.

Az általam megkérdezett nők közül elvétve voltak olyanok (főként az idősebbek között), akiknek eddigi életük során állandó munkával szerzett jövedelmük volt. Az egyik idősebb (56 éves), hétgyermekes nyíregyházi nő 25 évig utcaseprő volt, egy bódvalenkei, 40 éves, egyedülálló nő pedig pedellusként dolgozott 12 évig egy közeli általános iskolában. Bódvalenkén többen számoltak be arról, hogy az elmúlt évben közmunka keretében foglalkoztatták őket. A megkérdezett asszonyok közül a Huszártelen egyetlen nőnek volt rendszeres jövedelme – ő jelenleg is prostituáltként dolgozik Amszterdamban. (A prostitúció és a szegénység összefonódásaira, kutatásom szempontjából az egyik legfajszínűsabb problémakörre, később külön fejezetben kitérek.)

A Huszártelen – csakúgy, mint Bódvalenkén – elsősorban a helyi civileknek köszönhetően jutottak többen ideiglenes munkához: adminisztrációs feladatokkal, takarítással, illetve szakkörök vezetésével bízták meg őket. Ezek a pozíciók azonban mindig attól függenek, hogy a telepen működő szervezeteknek mennyi forrást sikerül pályázat útján elnyernie.

Azt a kijelentést, mely szerint „sokkal könnyebben találnék munkát, ha a környéken több munkalehetőség lenne” mindkét telepen 5-ösre értékelték, kivéve egy huszárteleni megkérdezettet, aki szerint származása miatt akkor sem jutna könnyebben munkához, ha az egyébként hozzáférhető lenne számára. Egymáshoz közeli mértékben értékelték egyet mindkét telepen azzal az állítással, mely szerint „úgy érzem, semmi esélyem arra, hogy megfelelő munkát találjak” (Huszártelen: 4,6, Bódvalenke: 5). Azt az állítást, mely szerint „ha találnék munkát, akkor sem lenne több pénzünk, mint most” a huszárteleniek 4,6-ra értékelték, tehát az előző állítással egyenlő mértékben értékelték vele egyet, míg a bódvalenkeiek erre vonatkozó átlaga 3,3-ra jött ki. Feltevésem szerint a városi lakosság kiábrándultsága a számukra elérhető munkalehetőségek bérezésével kapcsolatban felírható a Clark által leírt gettópatológia egyik tüneteként, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy esetükben már nem csupán a munkalehetőségek hiányáról van szó, hanem annak a tapasztalatnak a megfogalmazásáról is, mely szerint a számukra elérhető munkából nem származik lényegesen több jövedelmük, mint a segélyből.

Iskolai végzettség tekintetében szignifikáns eltérés mutatkozott a két mintában: a megkérdezett bódvalenkei anyukák egyike sem fejezte be az általános iskolát (általában 7. osztályig jártak), míg a nyíregyházi anyukák közül egyetlen (érdekes módon éppen a már nem a telepen élő, nem roma) anyuka számolt be arról, hogy végzettsége nyolc általános alatt van. A többiek 16 éves korukig, első gyermekük születéséig szakközépiskolába jártak, egyikük OKJ-s parkgondozói képesítést szerzett. Az első gyermek születése a fiatalon gyermeket vállaló anyukák esetében a tanulmányok befejezését is jelentette. Ők egymástól függetlenül életük legrosszabb döntéseként értékelték azt, hogy korán szültek gyermeket és nem tanultak tovább.

4.5. Lakhatási körülmények

A lakások jelenlegi műszaki állapota egyik helyen sem megfelelő, még ha a házak jelentős részének külső homlokzatát Nyíregyházán az önkormányzatnak, Bódvalenkén pedig a Freskófalú projektnek köszönhetően felújították (a freskók elkészítéséhez a házak falait elő kellett készíteni, le kellett vakolni).

A *házak állapotát* minkét helyen nagyon vagy közepesen rossz állapotúnak ítélték a megkérdezettek. Típus szerint teljesen eltérő házakról van szó: a huszártelpi lakások egy szoba-konyhás, valamint két szoba-konyhás bérlakások, illetve az egykori lóistállók helyén egy szoba-konyhás kertes sorházak. A telepen található összes épület az önkormányzat tulajdona, a bérleti díjuk a ház állapotától és négyzetmétertől függően párezer forinttól 12 ezer forintig terjed. A bódvalenkeiek döntő többsége (egy kivételével) saját házában lakik, csak az egyik megkérdezett lakott önkormányzati lakásban, amiért havonta 800 forint lakbért fizet.

A *lakások zsúfoltságát* tekintve nagyjából megegyező adatokat kaptam: Bódvalenkén átlagosan 4,2 fő (saját számítás), míg a Huszártelpen 4,5 fő (Erdei és Hercegfalvi 2011) lakott egy háztartásban. Összehasonlításképpen: a magyarországi háztartások átlagos taglétszáma 2006 óta 2,6 fő (KSH 2010). Bár a házak alapterületét tekintve a Bódvalenkei házak nagyobbak, ez főként a téli időszakban nem számottevő, hiszen ilyenkor mindkét telepen csak egy helyiséget fűtenek, abban húzza meg magát az egész család.

A *lakások felszereltségét* illetően elmondható, hogy a megkérdezett bódvalenkei háztartások egyikében volt csak bevezetve a víz, illetve fürdőszoa vagy zuhanyzó, benti vízöblítéses WC. A bódvalenkei lakások felszereltsége a kérdőívek alapján meglehetősen szomorú képet

fest: háromban volt fagyasztó, kettőben mobiltelefon és négyben tárcsás mosógép, amelyik csak centrifugál, tehát a tulajdonképpeni mosást mindenki kézzel végzi. Számítógép (internettel vagy anélkül), fényképezőgép, személyautó vagy egyéb motoros jármű egy háztartásban sem, tévé minden háztartásban volt.

Nyíregyházán a lakások valamivel jobban felszereltek: a felkeresett háztartások mindegyikében volt vezetékes víz, vízöblítéses WC és fürdőszoba vagy zuhanyzó, tévé, fagyasztó, automata mosógép. Számítógép (egy kivétellel mindenütt), számítógép internettel (kettő kivétellel mindenütt), mobiltelefon (kettő kivétellel) előfordult, két háztartásban pedig személyautó (5 évesnél idősebb) is volt, fényképezőgép ugyanakkor egyik háztartásban sem.

A bódvalenkei házak egyetlen előnye a nyíregyháziakhoz képest a kert, amelyben 2011 óta (szintén a Freskófalú projekt által biztosított magokból és veteményekből) a lakók nagy része saját konyhakertet alakított ki, amelyben egyéni felhasználásra termelnek zöldségeket, és ez akár a tél elejéig is kitart. A városi telepen sokak szerint ezért jobb vidéken, mert itt „ha elfogy a pénz, csak kukázni lehet. Mit termesszek én a bérházban?” (56 éves roma nő).

Ugyanakkor a lakásuk állapotát a bódvalenkeiek valamivel jobbra, „közepesre” értékelték, míg a huszártelen mindenki úgy nyilatkozott, hogy alapvetően jellemző a lakásra, hogy műszaki állapota rossz vagy nem megfelelő. A környék közbiztonságát tekintve a bódvalenkeiek elégedettebbek voltak, Nyíregyházán lényegesen többen, a megkérdezettek több mint fele gondolta úgy, hogy rossz a közbiztonság.

4.6. Párkapcsolat, családmodell

Családi állapotukat tekintve a mintavételben szereplők jelentős része élettársi viszonyban élt gyermekei apjával (hét fő), hárman elváltak (illetőleg külön költöztek gyermekeik apjától), illetve egy özvegy és egy egyedülálló, gyermektelen asszonnyal kérdőíveztem. Utóbbiak esetében a párkapcsolatra vonatkozó kérdéseket a gyermekeik apjával, illetve (a gyermektelen nő esetében) legutóbbi párkapcsolatára vonatkoztatva tettem fel.

Háztartástípusok szempontjából a Peter Laselett-féle (1972) megkülönböztetést használtam, ennek értelmében a háztartások típus szerint három kategóriába sorolhatók. Vannak nukleáris családi háztartások, amelyekben egyetlen nukleáris család tagjai (szülők vagy egyedülálló

szülő gyermekeikkel); kiterjesztett családi háztartások, amelyekben a nukleáris család tagjain kívül más rokon is él (özvegy szülő vagy egyedülálló testvér) és több családmagból álló háztartások, amelyekben több nukleáris családként működő családmag él együtt (testvérek gyermekeikkel vagy a klasszikus értelemben vett nagycsalád, ahol házas szülők házas gyermekeikkel élnek együtt) (Andorka 2001:353). Mintámban összesen három nukleáris családi háztartás, hét több családmagból álló, egy egyszemélyes illetve egy kiterjesztett háztartás szerepelt.

4.6.1. Családi állapot

Párkapcsolat szempontjából nem elhanyagolható tényező a vizsgált roma közösségek tekintetében, hogy a cigány családok nagy részében nem házastársak, hanem élettársak élnek együtt gyerekeikkel, gyakran egyéb családtaggal. A roma közösségekben a párválasztás általában fiatal korban történik, a partnerek válogatása hagyományosan nem, inkább a tartós, lehetőleg egész életre szóló párkapcsolat jellemző (Neményi 1998). Ez a hagyományos modell jelent meg a bódvalenkei édesanyák családi állapotát illetően is. A faluban egyetlen nő költözött el élettársától azért, mert az ivott, a „szakítás” (válásról nem beszélhetünk, mivel hivatalosan nem voltak házasok, pedig az ilyen esetek teljes mértékben ahhoz állnak közel közös háztartás feladása miatt) tehát nagyon ritka, csak egyedi esetekben fordul elő, ami a családok rossz anyagi helyzetének is betudható.

A huszártelenen élő családokra általában a kétszülős, nagycsaládos modell jellemző, ugyanakkor gyermeküket egyedül nevelő, jelenleg egyéb családtagnál élő anyukák itt gyakrabban előfordultak a mintámban (a hat megkérdezett nőből három volt elvált). Feltevésem szerint ez azt mutathatja, hogy a városi gettóban a párkapcsolati és párválasztási szokások közelednek a többségi társadalom tendenciáihoz, ahol a gyakori válás és az alacsony gyermekszám jellemzi a családi életet.

4.6.2. Otthoni munkamegosztás

A magyar nők 3,3 százalékkal végeznek több házimunkát élettársuknál, ám ez az arány a diplomások körében csökken (Demográfiai portré 2009). Vizsgálatom során az derült ki, hogy a megkérdezett háztartásokban a férfiak nem vagy alig veszik ki a részüket a házi munkából, a

főzés, mosás, takarítás teljes mértékben a megkérdezettre vagy egy vele élő idősebb családtagra (többnyire az illető édesanyjára) hárult.

„Kimerült vagyok, mert annyit kell dolgoznom otthon, mint egy állat. A férjem nem tud segíteni, mert beteg.” (55 éves, huszártlepi roma nő)

„Nem segít az semmit, csak iszik. Én hozom a vizet a kútról, még a fát is én vágom télen.” (40 éves, bódvalenkei roma nő)

„A férfiak napközben mennek seftelni, a nők meg otthon vannak a gyerekekkel és főznek.” (Gyermekjóléti központ munkatársa)

A *munkamegosztás* tekintetében tehát a hagyományos szerepek rögzülése figyelhető meg. Ehhez társul az a tradicionális elképzelés is, mely szerint az anyának – és csakis az anyának – a kisgyermek mellett van a helye. Mindez magyarázható azzal is, hogy a roma közösségben a férfi és női világ radikálisan kettévál, és a nők testi folyamatai a férfiak előtt szégyennek minősülnek, az apás szülés egyáltalán nem jellemző, még a terhesgondozásra sem szokás elkísérni a kismamákat (Neményi 1998).

Egy 28 éves, huszártlepi anyuka például arról számolt be, hogy amikor a negyedik, eddig utolsó gyermeke született, hosszabb ideig kellett volna a kórházban maradnia, mivel komplikációk léptek fel. Ő azonban a férjével otthon maradt két kicsi gyerekéhez folyamatosan „hazaszökdösött”, mivel állítása a férfiak „nem tudnak a gyerekekkel úgy bánni.” Elmondása szerint a téli kiszökdösések és a császármetszés szövődményeképpen kialakult vesebetegség miatt el kellett távolítani az egyik veséjét. Erről a jelenségről Neményi Mária is beszámol: „mindegyik csoportban visszatérő motívum volt, hogy a cigány kismamák igyekeztek a kórházba-jutást az utolsó pillanatra időzíteni. Indoklásként hol az otthoni teendőkre hivatkoztak, hol – explicit vagy csak a szavakban megbúvó módon – a kórháztól való idegenkedés volt a késleltetés oka” (Neményi 1998: 63).

4.6.3. A párkapcsolat értékelése

A mintavételben szereplő nőknek *párkapcsolatuk értékelésével* kapcsolatban három kérdést tettem fel: mennyire tartja jónak a házasságát, illetve párkapcsolatát? Mennyire tud erőt meríteni belőle a mindennapi éltéhez? Mindent egybevetve, iskolai osztályzatokhoz hasonlóan (1-5-ig) mennyire értékelné a párkapcsolatát?

A válaszok döntő többségében látszólagos ellentmondás fedezhető fel: míg az első kérdésre adott válaszokban inkább jónak illetve elfogadhatónak ítélték meg párkapcsolatukat (elváltak és özvegyek esetében korábbi kapcsolatukat gyermekeik apjával), a második kérdésre legtöbbször a „nem tud belőle erőt meríteni” választ jelölték meg, míg a harmadik kérdésre a 1-3-ig terjedő osztályzatokat adták.

Érdekes módon azok körében figyelhető meg legnagyobb ellentmondás az első és harmadik kérdés értékelése között, akik nukleáris családi háztartásban, férjükkel és gyermekeikkel élnek együtt. Az elváltak mindhárom kérdésre adott válaszukban egységesebben ítélték negatívnak gyermekeik apjával folytatott élettársi viszonyukat.

Azt, hogy párkapcsolata erőt ad számára, egy bódvalenkei és egy nyíregyházi édesanya jelölte meg összesen, és egy bódvalenkei özvegy nyilatkozott úgy, hogy mindent egybevetve nagyon elégedett volt párkapcsolatával. Összességében elmondható, hogy a párkapcsolati problémák, az élettárssal való viszony negatívabb értékelése mindkét helyszínen jellemzőbb volt – ez az érték tehát nem függött a válaszok számától.

A mintavételemben szereplő nők közül egy számolt be arról, hogy a férje rendszeresen bántalmazza. Neki és rajta kívül egy nőnek okozott gondot élettársának rendszeres alkoholfogyasztása. A huszártelepen dolgozó gyermekjóléti szolgálat munkatársai (összesen 4 fő) a családon belüli erőszakot közepes problémaként értelmezték. Egyikük szerint az itt élők számára „nem minden minősül erőszaknak, amit mi annak észlelünk”.

4.7. Együttélés

„Miért baj, hölgyem, hogy a cigánygyerekek is itt vannak?”

A vizsgált területekről általánosságban elmondható, hogy a roma és nem roma lakosság egyaránt nagyon szegény és szerény körülmények között él. Arra a kérdésre, hogy milyen anyagi helyzetben lévő emberek élnek ezen a környéken minden válaszadó, mindkét helyszínen azt jelölte meg, hogy „nagyon szegények”.

Azok a válaszadók, akik a telepeken élő romák és nem romák közti különbséget az *anyagi helyzet* szempontjából közelítették meg, azt állították, hogy nincs különbség. Ezen az állásponton volt az a nem roma nő is, aki 12 évig élt a Huszártelepen, ma már albérletet fizet a

városban: „amikor jártam onnan munkát találni és látták, hogy Dália utca, nem hívtak vissza. Nem nézték, hogy cigány vagyok-e vagy sem.”

Bár állítása szerint neki is nehezebb volt munkát találnia, ameddig a telepen élt (tehát szerinte az ott élő nem romáknak is ugyanannyira nehéz), az a tény, hogy alacsonyabb iskolai végzettsége ellenére tudott a városban munkát találni és albérletbe költözni, mégis inkább a telepen élő roma nők állítását támasztja alá, mely szerint a telepen élő „magyarok” könnyebben találnak munkát és gyermekeik a városi iskolákban könnyebben be tudnak illeszkedni.

A Bódvalenkén élő, idősebb, nem roma asszonyok gyermekei közül egy sem lakik már a faluban, míg egyetlen olyan roma nővel találkoztam, akinek a lánya jelenleg Miskolcon dolgozik és eggyel, akinek a lánya külföldön él.

A Huszártelepen volt, aki *kommunikációs szempontból* közelítette meg a romák és nem romák közt fellelhető különbségeket és arról számoltak be, hogy „a magyarokkal jobban el lehet beszélgetni” (a Clark által vázolt „gettópatológia” alapján a feketék ehhez hasonló kommunikációs problémái – túlságosan harsány, kirívó vagy zárkózott, társaságot nem kereső, szótlan magatartás – beleillenek a gettó csendben szenvedő, illetve lázadó típusainak, kirekesztettségüket kompenzáló viselkedésbeli sajátosságainak sorába). Többen az *állampolgárság szempontjából* közelítették meg a kérdést: „nincs különbség. Mindenki magyar állampolgár, senki nem cigány.”

Arra a kérdésre, hogy van-e különbség hasonló helyzetben élő romák és nem romák között Bódvalenkén a nyíregyházihoz hasonló típusú válaszokat kaptam, a különbségek tekintetében megoszlottak a vélemények, ám a lakóhely, mint hátráltató tényező a munkavállalásban, itt is hamar előjött:

„Van különbség. Nem tudom mi, de van. Egyformák vagyunk, ahogy vesszük. Itt nem beszélnek veled, mert cigány vagy. Múltkor segédmunkásokat kerestek, hirdetve volt, mondtam nekik, hova valósi vagyok, erre köszönjük szépen, cigányt nem alkalmazunk.”

Az egyik bódvalenkei asszony szerint alapvető különbség a szegénység („a nem romák jómódúak”) egy másik szerint viszont „nincs különbség, itt mindenki szegény.”

Három huszártelepi roma asszony is arról számolt be, hogy legjobb barátjuk a szomszédjukban lakó nem roma család. „A legjobb barátnőm magyar, itt él a telepen. Olyan, mintha ő is cigány lenne.”

Egészen más viszonyrendszer rajzolódott ki azonban akkor – és ez a bódvalenkeiekhez képest a nyíregyházi beszélgetések során többször előjött – amikor *nem a telepen élő „magyarokkal”* kapcsolatos tapasztalataikról beszéltek:

„Ha egyedül vagy, még a kórházba akkor is többes számban beszélnek: nézd a cigányokat.”
(Egygyermekes huszártlepi roma anyuka, 28 éves)

„Nagyon ritka az olyan magyar, aki cigányt elfogad. És ez így van, akárhová még. Hiába vagy illemtudó, hiába jó a szíved és meg tudsz jelenni úgy, ahogy kell. De egy cigány menjen úgy be, hogy durva, csúnyán beszél vagy a megjelenése nincs rendben, rögtön a többi is olyan lesz, mint ő.” (Háromgyermekes huszártlepi roma anyuka, 26 éves)

A megkérdezettek azt tapasztalják, hogy a diszkrimináció az iskolákban is megjelenik⁶. Ennek példája lehet az a történet, ami Pongó Mariann könyvéből derül ki, az eset az egyik általános iskola gáláján történt:

A gyerekek nagyon ügyesek voltak, jól éreztem magam a gálaesten. Nagyon sokan voltunk, pontosan nem tudom, hányan, de nagyjából vagy ezernégyszázan biztos, hogy voltunk. Szülők, mint jómagam is, családtagok, nagyszülők, meghívtak. (...) Az elején, mikor a gyerekek a Pörgő-karikákkal léptek fel, egy sorral feljebb ült két fiatal hölgy. Beszélgetnek, hogy milyen aranyosak a gyerekek.

– Nézd, azok cigánygyerekek.

– Szerintem nem azok.

– De azok. Még ide is elhozzák őket...

Nagyon ideges lettem erre, és hátrafordultam:

– És miért, mi a baja, hogy a cigánygyerekek is itt vannak?

Várok, várom a választ. A hölgy csak néz, mint aki megnémult.

– Miért baj, hölgyem, hogy a cigánygyerekek is itt vannak?

Rákérdeztem még egyszer. Megszólal a mellette ülő: – Gyere, menjünk. Kérdelem én, miért mentek el? Én csak megkérdeztem. De választ nem kaptam. Csendben felálltak és elmentek. Annyit mondtam azért még a két hölgynek: – Ezért nem kell elmenniük, nyugodtan maradjanak, mert senki nem mondta önöknek, hogy maguk minek jöttek ide?

Felnőtt emberek és nem tudnak viselkedni. Ha már nem tetszett neki, hogy a cigánygyerekek is felléptek, legalább úgy mondta volna, hogy ne halljam.” (Pongó Marianna 2012: 50)

⁶ Az egyik huszártlepi kislány a telepi iskolabezárás után a belvárosi, jómódú gyerekek közé került, ahol a többiek részéről folyamatos megaláztatásnak van kitéve. Édesanyjával folytatott beszélgetés során számoltak be arról, hogy a többiek „folyton cigányoznak”, az egyik társa például minden nap az arcába bőfög, „a múltkor ötven jött nekem”, a tornatanár „mindig nagyon erősen megszorít, de csak engem”, az egyik kislány pedig azt mondta a tanár előtt, hogy „nem szeretném, ha ellopnád a telefonom, mert akkor apukám bejön, és megver.” Az ehhez hasonló esetek jelentős része a tanárok jelenlétében történik, akik általában nem avatkoznak közbe. A szülők próbáltak beszélni a tanítónővel, „de hiába mégis jelentgetni, úgyis nekik lesz igazuk, mert te cigány vagy, neked úgyse lehet igazad.” A család most azon gondolkodik, hogy a kislányt átviszik abba az iskolába, ahová a többiek is járnak a telepről. Pedig ha egy roma gyerek a telep iskolájába jár, óriási hátránnyal indul, hogyha innen eljut egyáltalán olyan intézménybe, ahol esélyt kaphat arra, hogy a tovább léphessen, elkerülhetetlenül a többiektől való különbözősége kerül középpontba (Alcalde 2008).

4.8. Mi van, amikor nincs semmi? A munka és az uzsora variációi

Korábbi fejezetben írtam arról, hogy több kutatás is megállapította, hogy a roma nők a család pénzügyi helyzetének kulcsfigurái lettek az elmúlt évtizedekben, mivel a családi pótlék, a gyed, a gyes, az idősebb vagy beteg családtagok után járó ápolási díj mind az „asszonyok bevételeinek” számít, ezek pedig rendszerességük, kiszámíthatóságuk folytán különösen értékesek (Havasi 2011; Janky 1999). Éppen ezért a nők viselik a szociális kiadások – a gyermek és családi ellátások, jóléti reformok, egészségügyi ellátások és nyugdíjak – megkurtításának leg súlyosabb terheit is (O’Conner 2005).

A *kiadásokkal kapcsolatos döntéseket* általában a megkérdezett asszonyok hozták az én mintámban is. 80%-uk számolt be arról, hogy az elmúlt évet tekintve gyakran előfordult, hogy nem jutott elég pénz élelmiszerre, rezsire, tüzelőre vagy gyógyszerekre. A válaszokból az derült ki, hogy a legtöbben csak a legvégső esetben vesznek fel kölcsönt (akár banktól, akár magánszemélytől), jellemzően először a közeli családtagoktól kérnek segítséget (ez persze nem zárja ki, hogy az illető családtag kamatos hitelt ad nekik), sokan pedig lakóhely kínálta lehetőségeket igyekeznek maximálisan kihasználni. Az alapvető szükségletek kielégítése, tehát az élelemszerzés, télen pedig a tüzelő-anyag beszerzése kap prioritást. „Ha a családnak lopsz, azt nem ítélik el” (Gyermekjóléti központ munkatársa).

Amikor Bódvalenkén elfogy a családok pénze, ősszel és tavasszal a változatos gombafajták, télen pedig a tüzelő miatt az erdő jelenti az elsődleges megoldást. Mivel a faluhoz közel eső erdős terület az Aggteleki Nemzeti Parkhoz tartozik, mindenfajta falopást keményen büntetnek. Ezért inkább az elhullott gallyakat szedik össze, nagy köteget készítenek belőle és azt próbálják meg eladni a szomszédos falvakban. Nyáron az erdőkben található rengeteg gombaféle, illetve a már említett konyhakertek segítik ki a megszorult családokat. Jelentős segítséget jelentenek a Projektiroda által koordinált, gyakran életmentő, ruha-, tűzifa- és ételosztások.

Nyíregyházán ennél valamivel urbanizáltabb, ám korántsem emberségesebb megoldásokkal találkoztam:

„Vannak olyan családok, akik kukából etetik a gyerekeiket. Mások meg papíroznak, a szelektív hulladékgyűjtőkből elviszik a papírgyárba, azért kaptak valamennyi pénzt vagy összegyűjtik a sörösdobozokat, azoknak darabját öt forintért beveszik a Méhtelepen, két zsákkal 500 forintot is össze lehet szedni. De már a kukázás is tilos, büntetik. Nyáron el lehet menni napszámba, de ott is egyre kevesebb a lehetőség.” (28 éves, huszártlepi roma nő)

„Ha elfogy a pénz, megyen a fiam vasazni.” (55 éves, huszártlepi roma nő)

„Ameddig működött a ruhagyár, jobb volt a helyzet. Volt munkájuk. Most mindenből pénzt próbálnak csinálni, hogy megéljenek valahogy, egyik napról a másikra. A megürült lakásokat egyből szétszedik, a városüzemeletetés nem őrzi a területet, pedig az ő dolga volna, mert ezek mind önkormányzati tulajdonú, műemlék épületek.” (Gyermekjóléti központ munkatársa)

Az *uzsora* mindkét területen komoly fenyegetettségként jelent meg, még ha ebben – elmondásuk szerint – a megkérdezett huszártalepi asszonyok közül csak egy volt érintett. A bódvalenkei mintámban nem szerepelt olyan, aki magánszemélytől kölcsönt vett volna fel, ám az is tény, hogy a legtöbb kis faluban az uzsorás a saját, meglehetősen kiterjedt családi körében tevékenykedik, így az is előfordulhatott, hogy a családi segítségnyújtás kategóriájába sorolták az uzsorakölcsönt. Bódvalenkén a projektirodán dolgozó szociális munkás és a projektvezető is beszámolt arról, hogy a faluban az egyik boltos rendszeresen kamatra ad élelmiszert. „Ez azt jelenti, hogy ha vennél egy tejet, de nincsen pénzed, akkor felír kettőt. Miskolcon megveszi a metróban a legolcsóbb gagyit, itt pedig duplájáért eladja, és ha nem tudnak fizetni, később kétszeres árat kér.” (Freskófalú projektvezető)

Nyíregyházán az *uzsora* legdurvább formájával találkoztam, amely itt szorosan összeolvadni látszik a prostitúcióval, illetve a konkrét emberkereskedelemmel. Nézetem szerint ez a jelenség a roma nők többszörös (gender, etnikai és osztályhelyzet-beli) hátrányos helyzetének legdurvább manifesztációjaként értelmezhető, ezért külön fejezetben elemzem.

5. Prostitúció: kirekesztettség a köbön

„Ami itt folyik, kicsit hasonlít a középkori
boszorkányüldözésre.”

A szegénység általában, ezen belül is a nők szegénysége kiszolgáltatottá teszi az áldozatokat az uzsorásoknak és az emberkereskedőknek, akik többnyire maguk is szegénynegyedekben élnek vagy onnan származnak, és a Clark által leírt gettópatológia sajátos jegyeit viselik magukon. Eszerint sokan a szegénynegyedek lakói közül azért választják a bűnöző életformát, mivel vagy semmifajta munkalehetőség nincsen, vagy pedig az, amelyik rendelkezésükre áll nem nyújt elegendő anyagi fedezetet és nem jár kellő megbecsüléssel. A gettók bűnözői gyakran arra hivatkoznak, hogy a vezető pozícióban élő fehérek sem jobbak náluk, és lenézik a hatóságok képviselőit is (Clark [1965] 2008: 32).

Clark által a gettópatológia egyik megnyilvánulási formájaként értelmezett, slumosodott területeken tapasztalható magas bűnözési ráta (Clark [1965] 2008) alapján a gettóbeli bűnözés nézetem szerint két irányba hat. Ez a jelenség értelmezhető egyrészt – ahogyan Clark állítja – az elnyomó hatalmi rendszer elleni reakcióként, amelynek következtében a többszörösen kirekesztett emberek lázadni próbálnak, erőszakosan viselkedésük is ennek tudható be. A bűnözés tehát az elnyomó rendszerrel szembeni lázadásként értelmezhető egyrészt, másrészt azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy mindennek a gettón belül is kiszolgáltatott réteg, legtöbbször a nők és gyermekek esnek áldozatul. Bár mintám ebből a szempontból nem reprezentatív, a telepen élőkkel és dolgozókkal folytatott interjúkból kiderült, hogy a prostitúció áldozatául eső lányok olyan környezetben nőnek fel, amelyben a nők – a közösség által viszonylagosan elfogadott módon – fizikai és szexuális elnyomásban élnek.

A gettók női lakói tehát egyidejűleg válnak kiszolgáltatottá, két, mindennapjaikban egyformán ható, elnyomó hatalmi rendszernek: a külső, társadalmi, gazdasági, illetve politikai elnyomásból fakadó kirekesztettségnek és a telepen élő férfiak fizikai erőfölényéből adódó alávetettségének.

A mélyszegénységben élő roma nők többszörösen kiszolgáltatott helyzetének egy szélsőséges, ám az általam vizsgált Huszártelepen nem egyedülálló megjelenési formája az uzsorakölcsön törlesztése fejében elvárt, legtöbbször szervezett formában történő szexuális szolgáltatás.

5.1. A prostitúció áldozatainak személyes háttere

Az emberkereskedők tehát döntően többszörösen kiszolgáltatott, szegény nőket kényszerítenek vagy csálnak visszaélésre alkalmas helyzetekbe.

Bár Magyarországon erre nézve nincsenek pontos adatok, a nevelőintézetekben, illetve anyaothonokban dolgozó szociális munkások beszámolóiból kiderül, hogy a konkrét futtatást és emberkereskedelmet megelőzi a hivatalos statisztikákban nem prostitúcióként szereplő, „természetbeni fizetés” kategóriája, amikor a „jőtevő” rokon vagy családi barát anyagi segítségnyújtás fejében használja a kisegített család női, gyakran serdülő tagjait.

A nemzetközi tanulmányok erre nézve pontosabb adatokkal szolgálnak, ezek szerint a prostituáltak jelentős része már gyermekkorától kezdve áldozatul esik szexuális visszaéléseknek (O'Connor 2005). Egy San Franciscóban élő prostituáltak körében végzett felméréséből pedig az derül ki, hogy a szexiparban dolgozó, 130 megkérdezett 57 százalékát gyermekkorukban szexuálisan kihasználták, 49 százalékát pedig fizikailag bántalmazták. Külföldi kutatások azt is bizonyítják, hogy a prostitúció áldozatul esett 12 év alatti kisgyermeket mindig az egyik családtag adja el szexuális kihasználás céljából. Sok fiatallal, aki 18, de különösen 16 éves kora előtt került be a prostitúcióba, a családjában vagy a közösségen belül szexuális visszaélést követtek el. Mindezek alapján megállapítható, hogy „a korai, traumatikus szexuális tárgyként való kezelés lehet az egyik tényező, amely hajlamosítja a nők némelyikét a prostitúcióba való bekerülésre” (O'Connor 2005:7).

A „prostituálttá válás” személyes hátterével kapcsolatosan nem elhanyagolható az a tényező, amelyről kutatásom során egy szervezett bűnözés és prostitúció felderítésével foglalkozó rendőrezredes számolt be, mégpedig, hogy a prostituált gyakran érzelmileg kötődik futtatójához, főként abban az esetben, hogyha a futtató nem erőszakkal, hanem más módszerekkel, önmagát a megmentő jőtevő szerepében feltüntetve csábítja el és veszi rá a lányt testének áruba bocsátására.

5.2. A futtatók módszerei és a többszörös függőség

A futtatók, még ha a beszerzés többféleképpen is történik, minden esetben a nők szexuális kizsákmányolásából húznak hasznot, gyakran a lányok a szocio-kulturális és családi hátterét, valamint az ebből adódó sebezhetőségüket és befolyásolhatóságukat durván kihasználva.

Bár a módszerek és a taktikák változóak, de az emberkereskedő (a Huszártelep esetében gyakran az uzsorás) szándéka a családon belüli erőszak férfi elkövetőinek szándékához hasonló: mindkét esetben az áldozatok totális ellenőrzése és engedelmisségre kényszerítése a cél. A módszerek, amelyek lehetővé teszik az egyik emberi lény számára, hogy rabszolgasorba taszítson egy másikat, figyelemre méltóan hasonlóak (O'Connor 2005). A világ minden táján a túsok, a politikai foglyok, a kínzások és a bebörtönzések túlélőinek beszámolóiban „hátborzongató egyezés” fedezhető fel. Az erőszak módszerei és technikái Herman szerint hasonlatosak azokhoz, amelyeket a nők leigázására alkalmaznak a prostitúcióban, a pornográfiában, vagy odahaza (1992). Ezek lehetnek: szisztematikus és ismétlődő pszichológiai trauma okozása, összehangolt technikák az önrendelkezés elvesztésére és a kapcsolatoktól való megfosztásra, a félelemkeltés az erőszak következtlen és megjósolhatatlan kitöréseitől, a család és mások fenyegetése, az áldozat meggyőzése arról, hogy az elkövető mindenható, az áldozat autonómia érzésének lerombolása (O'Connor 2005).

Az uzsora, tehát anyagi szempontú függővé tétel és a tartozással való fenyegetőzés szintén az áldozat önrendelkezésének elvesztésére irányuló összehangolt technika, amelynek megjelenése a prostitúció viszonylatában azért kaphat kiemelt figyelmet, mert a futtató ezzel az eszközzel a kezében a halmozottan hátrányos helyzetű, szegény családok női tagjait még kiszolgáltatottabbá teheti. „Az egész úgy adják el, hogy ha nem tudsz fizetni, dolgozd le másképp” (gyermekjóléti munkatárs, nyíregyháza).

A telepen dolgozó, egykori vagy jelenlegi prostituáltakkal napi kapcsolatban álló szociális munkások arról számoltak be, hogy a már beszervezett lányokat gyakran a drogokkal is függővé teszik. Mindemellett az érzelmi kötődés, a gyakori fizikai és verbális agresszió még inkább az emberkereskedő hatalmi pozícióban való megerősítését szolgálja.

A stricik és az emberkereskedők tehát szexuális kihasználás céljából vadásznak nőkre, akár a hazai szexipar, akár az emberkereskedelem számára. Kihhasználják a társadalmi-gazdasági, kulturális és személyes helyzeteket, annak érdekében, hogy elcsábítsák, kényszerítsék és uralják áldozataikat. A halmozottan hátrányos helyzetű nők és lányok különösképpen kiszolgáltatottak a különféle szándékos erőszaknak és bántalmazásnak (O'Connor 2005).

5.3. A kizsákmányolás gyakorlata

A prostitúcióba tehát senki sem úgy kerül bele, hogy egy nap arra ébred, ezt az utat választja. „A prostitúciót a szegénység, a gyermekkori szexuális visszaélések, a nők sebezhetőségét kihasználó stricik és a prostituáltakat vásárló férfiak választják a nők számára.” (Közös sajtókonferencia, CATW-EWL, 2005)

Nyíregyházán (az itt dolgozók sejtése szerint) jelenleg négy-öt szervezett maffia-csoport működik, amelyek elsősorban az uzsorából, illetve – a gyakran ehhez kapcsolódó – prostitúcióból és az emberkereskedelemből húznak hasznot, kihasználva a telepen élő lányok előző fejezetben tárgyalt társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és etnikai háttéréből eredő kiszolgáltatottságát, amelyek gyakran személyes okokkal is kiegészülnek.

„Egy ilyen lányban rengeteg pénz van. Ha úgy számolod, hogy 5-6000 Forint egy menet, abból megvan neki 5-6 egy nap, akkor máris napi 30 000 Forint, egy kisebb stílű strici is öt-hat lánnyal dolgozik, akkor az napi szinten keresett 180 000 Forintot. Ebből aztán a lányok persze többnyire egy fillért sem látnak. És akkor még nem beszéltük azokról, akiket kivisznek. Mire észbe kapunk, hogy nem jött haza a gyerek délután, már kinn vannak és hiába ígértek nekik fűt fát, ott találják magukat a kirakatban. Beszélni nem mernek, mert a családjukkal fenyegetik őket.” (Szociális munkás, Huszártelep)

A nyíregyházi huszártelep uzsorásai a helyi futtatás mellett elsősorban az amszterdami piroslámpás negyedbe szállítanak lányokat. Becslések szerint az ott dolgozó magyar prostituáltak körül-belül nyolcvan százaléka származhat a nyíregyházi telepről, amit az is bizonyít, hogy a piroslámpás negyed egyik utcáját Nyíregyházáról nevezték el.

Amszterdamban a magyar lányok egyéni vállalkozóként jelennek meg, mint önálló és felelősségteljes szexmunkások, akik saját bérükből fizetik a kirakatukat. A nyíregyházi prostituáltak, mint mindenki más, vállalkozói igazolvánnyal tudnak munkát vállalni, a bejelentkezés után a munkaengedélyt gyorsan megkapják. A vörös lámpás negyedben a prostituáltak utálják a magyar nőket, mert „mindent elvállalnak” és lenyomják az árakat (Ónody-Molnár 2011).

Bár a kelet-európai, benne a nyíregyházi maffia térnyerése és embertelen bánásmódja, egészen konkrétan pedig Szabó Bernadett (egy a Huszártelepről származó, nem-roma prostituált) halálesete a holland hatóságokat és Amszterdam önkormányzatát is megijesztette és elkezdődtek bizonyos intézkedések a futtatók előállítására és a visszaélések megfékezésére, úgy tűnik, hogy ezek nem vetették vissza jelentős mértékben a Nyíregyháza-Amszterdam között felírható emberkereskedelmi útvonal forgalmát.

Kutatásom során feltett szándékom volt, hogy prostituáltakat is megszólaltassak. Az említett személyes tényezők (megfélemlítés, érzelmi kötöttség, szégyenérzet) vagy az illető külföldi tartózkodása miatt végül csak egy fiatal anyuka vállalta a beszélgetést.

Szerinte az emberkereskedelem és a prostitúció tekintetében „a telepen élő lányok 90 százaléka érintett, és egyre fiatalabbak.” Rékát egykori futtatója erőszakkal vitte ki Amszterdamba. A lány hatéves kisfiát nővére vette gyámság alá. Amikor a lány szökni próbált, a férfi a családját több ízben megfenyegette, Réka édesapját és sógorát bántalmazta, a bántalmazásért a Nyíregyházi Bíróságon két hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Réka most „önkéntes” prostituáltként jár ki Amszterdamba – házra gyűjt, hogy a kisfiával külön költözhessenek.

Mivel stricije előzőleg minden pénzt elvett tőle, különlegesen fontos számára, hogy „így legalább” biztonságban van és hazaküldheti a pénzt. Jelenlegi szálláshelyén megfelelő biztonsági szolgálat van és orvosi ellátást is kap.

Réka keresete nagyban függ az évszakoktól, nyáron több a turista és több a pénz is, nem kell „fűtésre hazaküldeni”, olyankor többet lehet félretenni. A szállása jelenleg 145 Euróba, a kirakat pedig 100 Euróba kerül naponta. „A többi pedig arra kell, hogy a nővéremék és a fiam megéljenek valamiből. Nem nagyon van mit félretenni.”

Réka elmondása szerint sok magyar celeb is megfordult volna már nála, de őket „nem vállalja”. „Én ezt a munkát nem szívesen csinálom. Nem akarom, hogy felismerjenek, ha hazaköltözöm, miután összeszedtem a pénzt.” Réka szerint többet is össze tudna szedni, hogyha kedvtelensége nem látszana rajta. „Sokan kérdezik, hogy minek vagyok itt, ha nem élvezem. Olyankor felidegesednek, és elmennek.”

Egyelőre úgy tűnik, hogy a prostitúció felszámolására tett kísérletek nem vezettek eredményre: „Néha kampányszerűen bevarrják őket, a másik fele meg kinn marad, szóval nem történik lényeges változás” – állította az egyik nyíregyházi szociális munkás. A feltárást a rendőr ezredes elmondása szerint az is nehezíti, hogy egyedül a lányok tehetnek beismerő vallomást, amit gyakran az érzelmi kötődés vagy a retorziótól való félelem miatt nem tesznek meg.

„Itt olyan hírek keringenek, hogy savat öntenek rá, megcsonkítják őket, ha beszélnek. Középkori kínzási módszereket alkalmaznak. Ami itt folyik, kicsit hasonlít a középkori boszorkányüldözésre” (szociális munkás, Huszártelep).

Következtetések

A rendelkezésemre álló területi határok miatt a prostitúció felszámolását illető állami szerepvállalás hiányára, hatósági hiányosságok és visszaélések bővebb kifejtésére jelen dolgozat keretei között nem nyílt lehetőség. Az azonban a leírtak alapján is világosan látható, hogy a fennálló hatalmi rendszerek legmélyén, a szegénység és a kiszolgáltatottság talaján egy olyan rendszer működik, amelynek egyik szélén a gazdaságilag, politikailag, etnikailag hátrányos helyzetben lévő, adott esetben személyiségében is teljesen megsemmisített nő, másik szélén pedig a kiszolgáltatottak élethelyzetét jól ismerő, ezért manipulálni képes, fizikai és anyagi fölényrel rendelkező, az egész roma közösséget rettegésben tartó, szervezett keretek között működő bűnözők állnak. Tapasztalataim szerint ebbe a viszonyrendszerbe sem a hatóságok, sem pedig a hatalmi pozícióban lévők nem vagy csak felszínesen avatkoznak bele.

A roma nők kiszolgáltatott helyzetére tehát több tényező hat egyszerre, amelyek nagyban meghatározzák a társadalmi helyzetüket és közvetve vagy közvetlenül szexuális kizsákmányolásukhoz vezethetnek.

Jelen dolgozatban ezt a folyamatot tekintetem át a nemek közti egyenlőtlenség, a nők alacsony politikai részvétele, ezzel összefüggésben alacsony érdekképviselés, a foglalkoztatási biztonság megszűnése, a szegény, munkalehetőségektől mentes lakókörnyezet, a megnövekedett fekete és szürke munka, az üzleti tevékenységeket jellemző kriminalizáció és korrupció, a gyermekvállalási szokások, párkapcsolati problémák és az iskolai végzettség szempontjából.

Mindezeket egybevetve levonható az a következtetés, hogy a szegénység, a rasszizmus, a migráció és a nők gazdasági stabilitásának összeomlása világszerte olyan tényezők, amelyek megágyazzák a nők szexiparba terelésének feltételeit (O'Connor 2005).

A prostitúció és az emberkereskedelem magyarországi áldozatainak jelentős hányada mélyszegénységben élő roma nő, érintettségük a rájuk több szempontból érvényes szociális krízishelyzet végkifejleteként is értelmezhető. Veszélyeztetettségük nézetem szerint kizárólag a krízishelyzetükre konkrét és komplex, szükségleteiknek megfelelő megoldásokkal csökkenthető, amelyek kidolgozásában nem passzív, csendben tűrő áldozatként, hanem konkrét problémákat megfogalmazó megszólalóként kellene részt venniük, főként az őket és gyermeküket nagyban érintő, helyismeretüket is igénylő kérdésekben, mint amilyen az iskolai integráció, a szakirányú továbbképzés vagy a munkahely-teremtés.

Bibliográfia

Albert Fruzsina (2011): Örömk, vágyak, bánatok. In *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci lehetőségei két kistérségben*. Kóczé Angéla (szerk.). Budapest: MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 113-117.

Andorka Rudolf (2001): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris

Anthias, Floya és Yuval-Davis, Nira (2010): Contextualizing feminism: gender, ethnic and class divisions. In *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Marco Martinello és Jan Rath (szerk.). Amszterdam: University Press, 469-489.

Bernáth Gábor és Messing Vera (2011): Szélre tolva. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről. Elérhető az interneten:
http://civilmedia.net/cm/bernath_legfrissebb_szelre_tolva_.pdf (letöltés: 2012. március 12.).

Clark, Kenneth B. ([1965] 1989): *The Dark Ghetto – Dilemmas of Social Power*. Middletown: Wesleyan University Press.

Clark, Kenneth B. (2008): *A fekete gettó – A hatalom dilemmái*. Ford. Vámosi Pál. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.

Crenshaw, Kimberle (1995): Mapping the margins: Intersectionality, identity, politics and violence against women of color. In *Critical Race Theory*. Kimberle Crenshaw, Neil Gotanda, Garry Peller és Kendall Thomas (szerk.). New York: The New Press, 357-384.

Dobány Zoltán (2010): *A Cserehát történeti földrajza (18-20. század)*. Jósuaő: Aggteleki Nemzeti Park igazgatóság.

Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. Századvég 3: 71–92.

Havasi Éva (2011): Jövedelmi helyzet, megélhetési viszonyok a mély szegénységben élők körében. In *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci lehetőségei két kistérségben*. Kóczé Angéla (szerk.). Budapest: MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 19-51.

Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete. In *A nők helyzete*. Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.). Budapest: Munkaügyi Minisztérium-TÁRKI, 217-238.

Janky Béla (2005): A cigány nők társadalmi helyzete és termékenységé. In *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőség Minisztérium, 136-148.

Kemény István-Janky Béla-Lengyel Gabriella (szerk.) (2004): *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

- Kerülő Judit (2007): Az integráció és szegregáció kérdése egy iskolabezárás kapcsán. In *Kulcshelyzetek*. Kerülő Judit, Kiss Judit, Mayer József (szerk.). Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola, 31-55.
- Kerülő Judit (2011): Befogadás vagy kirekesztés. A nyíregyházi példa. In *Merre tovább? Az iskolai integráció dilemmái*. Mayer József (szerk.). Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 121-157.
- Kóczé Angéla (szerk.) (2010): *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci lehetőségei két kistérségben*. Budapest: MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Krekó Péter, Juhász Attila és Molnár Csaba (2011): A szélsőjobb oldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikaszomániai szemle* 2: 53–79.
- Ladányi János (szerk.) (2009): *A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ.
- L. Ritók Nóra (2011): *Bukdácsoló esélyegyenlőség*. Budapest: Underground Kiadó.
- Neményi Mária (1998): Cigány anyák az egészségügyben. Budapest: Magánkiadás. Elérhető az interneten: <http://mek.niif.hu/01100/01156/01156.htm> (letöltés: 2012. április 4.).
- O'Connor, Monica és Healy, Grainne (szerk.) (2006): *A prostitúció és a szexuális célú emberkereskedelem összefüggései: Ismeretterjesztő kézikönyv*. Elérhető az interneten: <http://www.prostitutio.hu/Healy-OConnor.hu.pdf> (letöltés: 2012. április 4.)
- Ónody-Molnár Dóra (2011): Magyar lányok minden sarkon. *Népszabadság Online* 2011. szeptember 24. URL: http://nol.hu/belfold/20110924-magyar_lanyok_minden_sarkon (letöltés: 2011. április 22.)
- Riba István (2011): Gettóiskolák. *HVG* 37. Elérhető az interneten: http://hvg.hu/hvgfriss/2011.37/201137_roma_diakok_az_oktatasban_gettoiskolak (letöltés: 2013. január 3.)
- Ringold, Dena; Orenstein, Mitchell A.; Wilkens, Erika (szerk.) (2005): *Roma in an Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Smith, Barbara Toward a Black Feminist Criticism (1982). In *All the Women are White, All the Blacks are Men, But Some of Us are Brave. Black Women's Studies*. Gloria T. Hull, Patricia Bell Scott és Barbara Smith (szerk.). New York: The Feminist Press 157-207
- United Nations Developing Programme (UNDP) (2002): *Avoiding the Dependency Trap*. Pozsony: UNDP.
- Virág Tünde (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Budapest: Akadémiai kiadó.

Kéziratban:

Pongó Marianna (2012): *Életvilág. Arcok és rajzok a Guszevről.*

Egyezmények, beszámolók, konferenciák:

Nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának eltörléséről szóló ENSZ egyezmény (CEDAW) (1972)

Az Európai Roma Jogok Központja észrevételei Magyarországról Az Egyesült Nemzetek a nőkkel szembeni megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó Bizottsága 39-ik ülésére.

(2007) Elérhető az interneten: <http://www.errc.org/cms/upload/media/03/7B/m0000037B.pdf> (letöltés: 2012. április 22.)

Freskófalú Szociális Szövetkezet pályázati anyaga (szükségletfelmérés), 2010.

Kimutatás a Bódvalenkei gyerekekről 2012.01. hó. állapot szerint

Nyíregyháza Megyei Jogú Város Városfejlesztési Hivatalának Előterjesztése „*A Huszártelep területi és társadalmi reintegrációja*” c. szociális célú városrehabilitációs pályázat benyújtására. (2011) Elérhető az interneten:

http://www.nyirhalo.hu:1000/eloterjesztes/2011/0120/napirend_huszartelep.pdf (letöltés: 2012. április 4.)

Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. Budapest: KSH Népességtudományi Kutató Intézet.

Személyesen beszerezett információ

2011. november – 2012. április között kérdőívezés, illetve mélyinterjú készítése a nyíregyházi Huszártelep, illetve Bódvalenke lakói és dolgozói körében.

Pásztor Eszter Freskófalú projektvezető, személyes közlés é.n.

Berki Antal ezredes, személyes közlés, 2012. április 26.